

10. Система профессионального обучения безработных [Электронный ресурс]. – Режим доступа 1.04.2013: <<http://rudocs.exdat.com/does/index-19466.htm/>>. – Загол. з екрану. – Мова рос.
11. Уровень безработицы в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа 16.06.2013: <http://statistic.su/unemployment_in_russia>. – Загол. з екрану. – Мова рос.

Елена Василенко

Современные подходы к профессиональному обучению безработных в Российской Федерации

Аннотация. В статье рассматриваются современные подходы к организации профессионального обучения безработных в Российской Федерации. Дается характеристика данного понятия, его виды и функции. Анализируется нормативно-правовое обеспечение профессиональной подготовки безработных, показана возможность повышения эффективности учебного процесса на основе учета специфики контингента безработных как взрослых учащихся.

Ключевые слова: безработные, профессиональное обучение, нормативно-правовое обеспечение, взрослые учащиеся.

Olena Vasylenko

Modern approaches to the unemployed professional training in Russian Federation

Summary. The article deals with the modern approaches to the unemployed professional training organization in Russian Federation. The characteristics, kinds and functions of this concept are given. The normative-legal providing for the unemployed professional training is analyzed, the possibility of educational process improving based on taking into account the unemployed contingent specifics as adult learners.

Key words: the unemployed, professional training, normative-legal providing, adult learners.

УДК 37(09) (438) “1940/1944”

**Олена Давиденко,
м. Ніжин**

**РОЗВИТОК ПІДПІЛЬНОЇ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ
У ПОЛЬЩІ (1940–1944 рр.)**

Пошук нових концептуальних підходів для розвитку національної педагогіки, впровадження нових педагогічних технологій зумовлюють зростання наукового і практичного інтересу до вивчення досвіду освітніх систем, наукових досягнень Європейських країн, зокрема Польщі. У зв'язку з цим особливу наукову цінність, на нашу думку, становить комплекс питань, пов'язаних із розвитком освіти дорослих у контексті розбудови підпільної освіти в Польщі в період німецької окупації 1940-1944 рр. Зазначимо, що розвиток освіти дорослих в Польщі як педагогічний напрям і педагогічний факт напряму пов'язаний з проблемою

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

національної системи освіти в довоєнний період. Водночас суспільно-політичні та соціально-економічні трансформації в країні упродовж 1940-1944 рр. зумовили появу нових тенденцій в розвитку освіти дорослих з урахуванням реалій окупаційного режиму. Актуальність окресленої проблеми, її недостатнє вивчення та необхідність і важливість використання творчого доробку педагогів минулого і сучасності зумовили вибір теми нашого дослідження.

Аналіз наукових джерел засвідчив, що проблеми розвитку освіти дорослих у Польщі на різних історичних етапах вивчали зарубіжні, українські науковці, серед яких М. Бердник, С. Валасек, Г. Кемпа, Л. Лук'янова, К. Малишевські, Л. Міхальські, О. Мудра, А. Мушинські, Н. Ничкало, М. Пальчук, Й. Пультурзицькі, А. Стопінська-Пайонк, М. Сулик, Ю. Табор, Р. Томашевські, В. Ямрожек та ін.

Метою нашого дослідження є висвітлення деяких особливостей розвитку освіти дорослих у Польщі в період німецько-фашистської окупації (1940-1944 рр.) задля використання прогресивних ідей історико-педагогічного досвіду в андрагогіці ХХІ століття.

У роки німецько-фашистської окупації Польщі важливу роль у боротьбі з німецькою культурною експансією та просвітництві польського народу відігравала освіта дорослих, організована підпільними органами влади, освітніми конспіративними організаціями та народними університетами.

На початковому етапі організаційними справами підпільної освіти дорослих займався Народний інститут освіти і культури, створений у Варшаві в 1940 р. (далі – НОіК). Він виник на базі Інституту освіти дорослих, Інституту народних театрів, Інституту освіти і культури імені Станіслава Сташіца, Союзу польських бібліотекарів. Його керівне ядро складали відомі польські педагоги, громадські та культурні діячі: Ч. Вицех, Є. Черняк, К. Май, Р. Фроліх, Ф. Дамбровські, С. Тазбір, А. Коневка та ін. У цілому на початковому етапі в НОіК працювало понад 100 осіб [10, с. 590]. У даному закладі розпочали свою педагогічну і викладацьку діяльність відомі польські педагоги Ф. Поплавські, М. Хасінські. Зазначимо, що основний акцент у роботі інституту був спрямований на: освітньо-культурну діяльність, видання публікацій з теорії і практики освіти, підготовку кадрів для культурно-освітніх закладів, розробку проектів у галузі освіти для дорослих у повоєнній Польщі. Про важливість останнього свідчать програмні документи, зокрема статут НОіК. Так, у його III-му розділі декларуються основні завдання діяльності закладу: “формування виховних цілей для польського суспільства; підтримка розвідок науково-дослідницького характеру в галузях виховання, освіти і культури; координація роботи освітньо-виховного змісту громадських організацій; формування суспільної думки в справах виховання, освіти і культури; поширення серед населення ідей про

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

важливість освітньої і виховної роботи для цілісності польського народу та його державності; надання консультацій в області виховання, освіти, культури окремим особам, організаціям, об'єднанням; навчання працівників для освітніх структур; співпраця з аналогічними закордонними інституціями і популяризування ідей міжнародної співпраці в освітньо-виховному і культурному просторі» [2].

Важливим напрямом діяльності НОІК стало видання часопису “Питання культури”, на шпальтах якого висвітлювалися теоретичні і практичні питання культурно-освітнього життя країни. Зазначимо, що інститутом було закладено фундамент для подальшого розвитку культурно-освітніх засад навчання дорослого населення Польщі.

Більш масштабне охоплення дорослих освітою на теренах окупованої країни розпочалося лише на початку 1942 р. зусиллями Департаменту освіти і культури Делегатури Уряду (далі – ДОіК), у якому став функціонувати Відділ освіти дорослих [1]. До його компетенції входило поширення освіти серед молоді, що мала атестат основної семилітньої школи та представників різних вікових груп на рівні округів, повітів і гмін. Новостворений відділ очолив Ф. Поплавські, відомий педагог, який займався розбудовою освіти дорослих у довоєнній Польщі і був редактором часопису “Позашкільна освіта”. У 1943 р. на чолі відділу освіти дорослих став видатний фахівець в області позашкільної освіти, ініціатор створення народних університетів – Є. Новіцькі.

Слід акцентувати увагу на тому, що ДОіК видав ряд нормативних документів, якими мали послуговуватися окружні керівники відділів освіти для дорослих. Серед них особливу увагу привертають “Керівні вказівки організації і діяльності органів освіти і культури в окрузі” (навесні 1942 р.), “Інструкція для роботи в галузі освіти дорослих” [11, с. 161-162]. Ці та інші документи передбачали виконання трьох основних завдань: організація поточної роботи (створення курсів перепідготовки для випускників основної школи, читальних залів, відділів самоосвіти, театральних студій тощо); забезпечення учнів довоєнними доробками в культурно-освітній галузі (доступ до науково-публіцистичної літератури, архівних матеріалів, експонатів мистецтва); підготовка проєктів щодо забезпечення дорослого населення освітою у післявоєнний період (відкриття будинків культури, спортивних секцій, народних університетів тощо).

Відмітимо, що, враховуючи специфіку окупаційного режиму, виокремилися певні форми роботи з дорослим населенням. Доцільно наголосити, що освіта дорослих здійснювалася: у таємних комплексах на базі освіти закінченої основної школи, на різноманітних курсах, у народних підпільних університетах, у підпільних бібліотеках, завдяки діяльності аматорських і професійних артистичних студій.

Перша форма освіти дорослих організовувалася у таємних

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

комплектах як на базі початкових легально працюючих, так і середніх загальноосвітніх шкіл, які діяли таємно. Головною метою відвідування цих комплектів було покращення своїх набутих знань і умінь, підвищення свого інтелектуального рівня тощо. Про розмах освіти дорослих у таємних комплектах у період окупації свідчать кількісні показники в Кілецькому окрузі, де в 1943 р. навчалось понад одну тисячу осіб [6, с. 194]. Як свідчать статистичні матеріали, наведені у звіті керівника окружного бюро освіти і культури С. Подригайла, наприкінці 1943 р. у Радомському окрузі нараховувалося 480 таємних комплекти для дорослих при початкових школах, а також 350 читальних залів, 500 пересувних бібліотек та ін. [9, с. 198].

Досить часто і в містах, і в сільській місцевості, за ініціативи підпільних цивільних організацій і Делегатури Уряду, функціонували таємні курси для осіб різного віку, які давали можливість здобути певну професійну кваліфікацію (“Народний союз жінок”, “Польський Червоний Хрест”, “Зелений Хрест”). Показовою є діяльність “Народного союзу жінок”, який діяв у Краківському і Люблінському округах та опікувався жіночою освітою. Завдяки його діяльності курси зв'язківців закінчили 2,500 тис. жінок, санітарні курси – 8 тис. осіб жіночої статі [5, с. 181]. Друкованим органом союзу була конспіративна газета “Життя”, на шпальтах якої поряд з інформацією про підпільну боротьбу (“З жіночого фронту”, “Що можна говорити, а що ні?”, “У просторому, вільному світі”), друкувалися твори відомих польських поетів (М. Конопницької “Ідемо до тебе”), статті культурно-просвітницького характеру, присвячені історичним подіям, культурним і громадським діячам, що боролися за незалежність Польщі (“Наша дорога до народної Польщі”) [12, с. 1-12].

Відмітимо той факт, що народні університети як одна з форм підпільної освіти в період окупації відігравали важливу роль у забезпеченні самоосвіти значної кількості громадян. Яскравим прикладом такої діяльності являється Підпільний народний університет, організований 1943 р. В. Бабиничем у селі Єжорки (Енджеювський повіт). Як свідчить дослідження Т. Малишевські, предмети поділялися на три основні групи: національна культура, суспільствознавство і соціологія, історія Польщі. Одним із актуальних напрямів діяльності цього університету була театральна творчість, що полягала в постановці театральних вистав із репертуару польської і світової драматургії.

Також зазначимо, що проблеми освіти дорослих були актуальними в практичній роботі підпільних цивільних структур і посідали чільне місце в їх ідеологічних програмах. Яскравим прикладом може слугувати діяльність Стронництва Людового “Рох”, що було однією із найвпливовіших політичних організацій довоєнної Польщі. У період окупації вона реорганізувала свою структуру, започаткувавши діяльність відповідних комісій (програмової, адміністративної, господарчої, пропагандо-пресової,

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

освіти і культури). У її практичній діяльності першорядне місце відводилось освітній і культурній роботі серед польського селянства в період окупації. Так, завдяки зусиллям Комісії освіти і культури у селах створювалася мережа підпільних бібліотек, читалень, відділи самоосвіти, таємні комплекти. Також, у свою чергу, освітню та патріотично-виховну діяльність здійснював Відділ молоді і освіти (при центральному керівництві Руху Людового), створюючи конспіративні народні університети, педагогічні курси для працівників цих закладів [3, с. 111].

Ще одним важливим практичним елементом освіти дорослих на теренах окупованої Польщі була діяльність Союзу поляків “Молодий ліс” (“Młody Las”) на Помор’ї. Його організатори створили близько п’ятнадцяти ініціативних груп, що отримали назву “таємні народні університети”. Ці заклади здійснювали свою освітню діяльність на основі програми довоєнного Союзу сільської молоді “Віци” (“Wici”), яка була пристосована до надзвичайного стану в країні. У процесі навчання використовувалися також довоєнні програми Вільного польського університету (Wolna Wszechnica Polska), який у роки окупації здійснював підпільну освітню діяльність. На педагогічному факультеті, при якому діяла культурно-освітня студія, навчалося багато польської молоді. Основою навчання в підпільних народних університетах, як і у Вільному польському університеті, стали такі головні програмові засади: пробудження національного духу і віри у відновлення незалежності, протидія германізації, турбота про національні традиції і культуру.

Інший напрям освітньої роботи серед дорослих передбачав відкриття підпільних читалень, які потрібно було забезпечити необхідною літературою та підпільною періодичною пресою. Відомо, що значна кількість книг була знищена і конфіскована окупантами, проте фонди деяких бібліотек переховувалися у приватних помешканнях. У цей час стала можливою діяльність таємної науково-популярної бібліотеки завдяки підтримці Відділу освіти дорослих при ДОіК. Працівники закладу систематизували наукову літературу за галузями та робили її доступною для читачів. Саме в цей період за підтримки керівного складу згаданої бібліотеки було проголошено так звану “війну за книгу”, основною метою якої було відновлення ролі книги у житті громадянського населення, що стало не лише засобом навчання, але й виховання та допомагало зберегти свою культурну ідентичність. Для втілення цієї акції було створено ініціативну групу в складі В. Дамбровської, Є. Маліновської, Я. Чернецької, Й. Сломчевського, які у співпраці з книгарнями розповсюджували книги.

Друком науково-популярної, художньої літератури, навчальних посібників зайнялися підпільні друкарні: “Nasza Księgarnia” (Варшава), “Szkolnica” (Краків), “Załoga” (ДОіК), таємна друкарня НОіК. Згідно звіту ДОіК друкарня “Nasza Księgarnia” в 1941 р. доставила в осередки підпільної освіти понад 12 тис.

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

книжок, а краківська “Szkolnica” – понад 10 тис. екземплярів за період 1942-1944 років. [7, с. 300]. Серед найбільш відомих публікацій пропагандистського характеру можна виокремити “Основні проблеми демократії”, “Війна за книжку”, “Навколо чого точиться війна?” та ін. [6, с. 201].

Результати аналізу педагогічного доробку Ч. Вицеха [11, с. 120], И. Красуського [6, с. 193-194] та інших науковців дозволяють зробити висновок, що роль книги в контексті освіти дорослих у даний історичний період була надзвичайно важливою. Книги читали індивідуально, а потім обговорювали у невеликих групах. Часто, крім тематичного обговорення, представники різних вікових категорій дискутували про суспільно-політичне, культурно-освітнє становище рідного краю, країни. Керівники цих груп, при можливості, керувалися конспіративними брошурами, часописами. Результатом дискусій суспільного характеру стали відомі роботи Б. Суходольського “Звідки і куди йдемо”, В. Радвана “Міркування про демократію” та ін.

Принагідно зазначимо, що в контексті зростання рівня освіченості дорослого населення в окупованій Польщі важливу роль відігравали засоби масової інформації, серед яких провідну роль виконувала підпільна періодична преса. На шпальтах конспіративних періодичних видань громадяни мали змогу ознайомитися не лише з політичною ситуацією в країні, але й із суспільно-культурними, освітніми питаннями. У часописі “Огляд справ культури”, окрім хроніки подій у країні та за кордоном, друкувалося чимало статей, тематика яких виходила далеко за межі культури. Розкривалися питання розвитку науки, виховання, навчання [4]. Серед найбільш популярних видань були “Освіта і культура”, “Культура польська”, “Виховання народу”, “Педагогічна думка”, “Мистецтво і народ”, “Літературний місячник” та ін. [8, с. 179-180].

У просвітництві дорослих важливу роль відігравала діяльність різноманітних артистичних студій (театральних, літературних, музичних). Дещо рідше відбувалися театральні постановки, у зв'язку з відсутністю технічного забезпечення. Проте, згідно з дослідженнями Ч. Вицеха [11, с. 110-111], спроби постановки спектаклів у приватних помешканнях були не рідкістю. Молоді актори раз у тиждень проводили репетиції під керівництвом досвідчених педагогів-артистів, які займалися пошуком нових талантів для “нової, відродженої Польщі”. Більш того, продовжувалося і навчання майбутніх акторів театру у підпіллі, програмові засади якого до наступного: організація театрів, репертуар, театральне шкільництво, професійні відносини. Основною метою такого навчання було опрацювання матеріалу, що зумовлював цілісність театрального життя в Польщі і міг слугувати підґрунтям для його відродження у післявоєнній країні. Організовувалися також конкурси на кращі театральні постановки,

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

переважно патріотичного спрямування, які мали презентуватися після визволення Польщі.

У період окупації рівноцінним було і конспіративне музичне життя. Створювалися спілки музикантів, до яких входили відомі діячі Й. Екір, Т. Охлевські, Є. Моравські, завданням яких було збереження і підтримання музичної творчості, організація різноманітних музичних заходів тощо. Завдяки плідній роботі такої спілки у Варшаві було зібрано матеріал для публікації монографії “Аналіз із поясненнями діяльності Ф. Шопена”, відбувалися наукові пошуки творчого доробку К. Шимановського, підготовлено до друку “Універсальний шкільний пісенник” (в опрацюванні Б. Рутковського).

Слід додати, що музична і пісенна творчість відомих польських музикантів відігравала важливу роль у житті всього польського суспільства, зокрема, піднімала патріотичний дух, надихала на боротьбу з окупантами. Досить часто відбувалися музичні концерти в осередках підпільної освіти для молоді і дорослих, особливо у великих містах. Такі заходи відбувалися завдяки підтримці керівників музичних спілок (Й. Екір, Т. Охлевські, Є. Моравські), відділу при Головній опікунській раді (П. Перковські, Є. Моравські). Результати наукового пошуку А. Сергієнко свідчать, що проводилися “Концерти воєнної творчості”, де звучали твори, написані в період окупації. За цей період композитори, що діяли у підпіллі, створили близько тисячі патріотичних військових пісень.

Таким чином, проведений нами аналіз дає підстави стверджувати, що упродовж 1940-1944 рр. у Польщі конспіративні освітанські структури здійснювали організаційні заходи з поширення освіти дорослих серед цивільного населення і цей процес здійснювався на рівні таємних комплектів, різноманітних курсів, підпільних народних університетів, читалень та бібліотек, аматорських і професійних артистичних студій. Організація таємної освіти для дорослого населення в часи окупації забезпечила неперервність навчання, протидію гітлерівській культурній експансії, вберегла польську націю від деморалізації. Крім того, ініціатори конспіративної освіти для дорослих дбали про її демократичні засади, залучаючи до навчання сільську та робітничу молодь.

Безперечно, представлена розвідка не охоплює всіх аспектів організації підпільної освіти для дорослого населення в окупованій Польщі. Подальшого дослідження потребує висвітлення навчально-методичного забезпечення конспіративних закладів для дорослих у досліджуваній період.

Література

1. Archiwum Akt Nowych w Warszawie (далі – AAN) – Sygn. 202/1-31, Zespół akt Delegatury Rządu RP na Kraj. Biuro Prezydialne – Poczta do Rządu. 1942. – K. 103.
2. Archiwum Zarządu Głównego Związku Nauczycielstwa Polskiego (далі – AZG ZNP) – Sygn. 24, Zespół akt Departamentu Oświaty i Kultury

Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи

Delegatury Rządu RP na Kraj – Programy oświatowe zrzeczeń, stronnictw i partii politycznych. – teczka 32.

3. Biernacka M. Oświata a społeczno-kulturowe przeobrażenia wsi w latach ostatniej wojny i w okresie powojennym / M. Biernacka // Etnografia Polska: Zeszyt 2. – 1983. – T. XXVII. – S. 103 – 132.

4. Gabinet Rękopisów Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego – Sygn. 2208 – Materiały dotyczące spraw kultury i nauki w Polsce w okresie II Wojny światowej zebrane przez Wacława Borowego. – k. 102 – 134. “Przegląd spraw kultury” – miesięcznik wydawany przez Departament Informacji i Prasy DR pod red. Dr Stanisławy Sawickiej.

5. Golka B. Prasa konspiracyjna “Rocha” 1939-1945 / B. Golka. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1960. – 280 s.

6. Krasuski J. Tajne szkolnictwo polskie w okresie okupacji hitlerowskiej 1939-1945 / J. Krasuski. – Warszawa: PWN, 1977. – 411 s.

7. Lewandowska S. Polska konspiracyjna prasa informacyjno – polityczna 1939 – 1945 / S. Lewandowska. – Warszawa: Czwetnik, 1982. – 445 s.

8. Matusak P. Edukacja i kultura Polski Podziemnej 1939-1945 / P. Matusak. – Siedlce: Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach: Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego w Warszawie; Siedleckie Towarzystwo Naukowe, 1997. – 562 s.

9. Podrygałło S. Nauczyciel z urodzenia: wspomnienia / S. Podrygałło. – Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1981. – 338 s.

10. Rusin F. Ludowy instytut Oświaty i Kultury / F. Rusin // Praca oświatowa. – 1948. – №3-4. – S. 570 – 593.

11. Wycech Cz. Wytyczne organizacje i działalności organów oświaty i kultury w okręgu // Przegląd Historyczno-Oświatowy. – 1947. – № 1. – S. 161 – 168.

12. Zywia. Pismo kobiet, 1944. – №18 – 20, S.1 – 12.

Елена Давиденко

**Развитие подпольного образования
взрослых в Польше (1940-1944 гг.)**

Аннотация. Публикация содержит анализ проблемы образования взрослых в контексте развития подпольного образования в Польше в период немецкой оккупации (1940-1944 гг.). Акцентировано внимание на конспиративных образовательных структурах, которые осуществляли организационные мероприятия по распространению образования взрослых среди гражданского населения.

Ключевые слова: образование взрослых, период оккупации, Народный институт образования и культуры Польши, Департамент образования и культуры Польши, Отдел образования взрослых, подпольные комплексы, народные университеты Польши.

Olena Davydenko

Development of secret adult education in Poland (1940-1944)

Summary. The publication analyses the problems of adult education in the context of the secret education network development in Poland during German occupation (1940-1944). Special attention is paid to the activity of secret educational organizations, which carried out the organizational arrangements to spread adult education among the civil population.

Keywords: adult education, occupation, the Folk Institute of Education and Culture, the Department of Education and Culture, the Department of Adult

УДК: 377/378-058.17

Олена Жижко,
м. Київ

НАВЧАЛЬНІ ПРОГРАМИ ДЛЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВИТИ МАРГІНАЛІВ У МЕКСИЦІ Й ВЕНЕСУЕЛІ

У процесі створення оптимальних умов впровадження навчальних програм для маргінальних груп населення в Мексиці та Венесуелі, фахівці-андрагоги приймають до уваги той факт, що у в пізнавальному процесі дорослих має величезне значення практика, а відносини між теорією і практикою є прагматичними, при яких обидва явища відповідають один одному тільки у випадку, коли теорія точно “спрацьовує” на практиці.

Метою даного дослідження є порівняльно-андрагогічний аналіз навчальних програм для професійної освіти маргіналів у Мексиці й Венесуелі.

Слід зазначити, що практику впровадження програм з професійної освіти маргінальних верств населення у країнах Латинської Америки, у тому числі в Мексиці й Венесуелі, вивчали Ф. Адам, Х. Алонсо, А. Алькала, А. Галісія, С. Діас-Діас, С. Камперо, А. Каналес, П. Касау, М. Кастро-Перейра, Ф. Лопес-Пальма, Р. Лудохоський, М. Родрігес-Конде, М. Руїс, М. Торрес-Пердомо, Х. Трійа-Бернет, І. Фермін-Гонсалес й ін.

Навчальні програми для професійно-технічної освіти маргіналів розробляються у Мексиці Національним інститутом освіти дорослих, Національною радою з освіти для життя і праці, Національною радою з розвитку освіти, Міністерством праці й соціальної превентивності, Національною службою навчання робітників, Системою кваліфікації для праці, Національною системою професійно-технічної освіти й інтегральної технічної допомоги сільському господарству, Координаційним відділом праці, навчання та підвищення кваліфікації робітників, Радою регулювання та сертифікації трудової компетенції, Міністерствами освіти штатів, Національним коледжем професійно-технічної освіти, Центром підвищення кваліфікації робітників індустріальних підприємств, Національною програмою навчання для праці, Програмою технологічної модернізації та підвищення кваліфікації робітників, Програмою інтегрального підвищення кваліфікації робітників та модернізації, Національним інститутом молоді [1, с. 86].

У Венесуелі розробкою навчальних програм для професійно-технічної кваліфікації найменш захищених верств населення займаються Департамент з питань альфабетизації,